

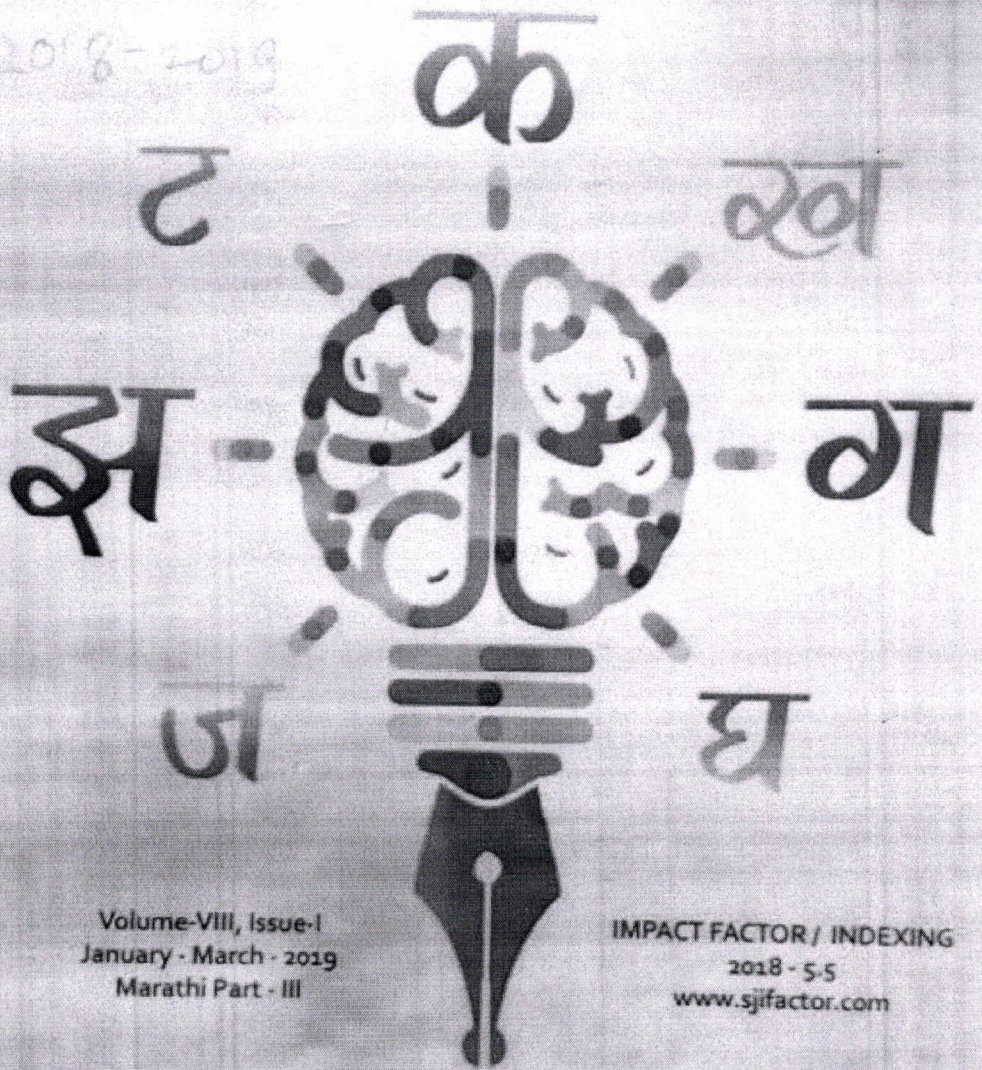

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

© 2018-2019

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi Part - III

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

AJANTA

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

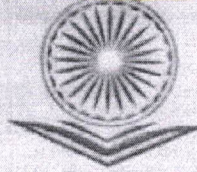
Issue - I

Marathi Part - III

January - March - 2019

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमूकतये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg), M.B.A. (H.R.),
M. Drama (Acting), M. Drama (Prod. & Dir.), M. Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - III

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	डॉ. म. पाटें यांच्या कथेतील बोलीभाषा डॉ. लक्ष्मी दिगंबर वाघमारे	५३-५७
१४	परभणी जिल्ह्यातील मराठी बोलीभाषा : एक अभ्यास डॉ. भारत विठ्ठलराव शिंदे	५८-६१
१५	लोकजीवनाचे संघित बोलीभाषेत डॉ. ज्ञानेश्वर को. गवते	६२-६६
१६	प्रदेश विशिष्ट बोलींचा साहित्यीक अविष्कार : 'शाबडान' डॉ. योगिता आशुतोष पाटील	६७-७३
१७	मराठी ग्रामीण कादंबरीतून वेगारी मराठीकाठी बोली डॉ. माधव जाधव	७४-७८
१८	ग्रामीण साहित्यातील बोलीभाषावर जागतिकीकरणाचा परिणाम प्रा. डॉ. संगिता मुंबे	७९-८१
१९	महाराष्ट्रातील बोलीभाषा संस्कृतीचा आरसा डॉ. राखी सिद्धाम सलगर	८३-८६
२०	लोकसाहित्याचे वाचक बोलीभाषेच्या निमित्ताने बनताही बोलीभाषेतील लोकसाहित्य एक आकलन प्रा. डॉ. भगवान जे. साबळे	८७-९१
२१	जागतिकीकरणाचा मराठी बोली भाषेवरील प्रभाव प्रा. डॉ. तुळशीराम उकिरडे	९२-९६
२२	ग्रामीण, दलित कादंबरीतील बोलीभाषा प्रा. डॉ. गोपीनाथ प्रा. बोडखे	९६-१००
२३	ग्रामीण कादंबरीतील ऊसतोड कामगार : अस्सलबोली भाषेचा आविष्कार प्रा. डॉ. केशव आलगुले	१०१-१०८
२४	साहित्यातील बोली आणि सांस्कृतिक संदर्भ प्रा. डॉ. राजेश धमजकर	१०९-११५
२५	सामाजिक भाषा संरचनेवरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव डॉ. प्रदीप ओजेकर	११६-११९

२४. आदिवासींच्या बोली आणि सांस्कृतिक संदर्भ

प्रा. डॉ. राजेश धनजकर

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, गंगामुंड, जि. परभणी

आदिवासी हे या देशातील मूळ निवासी. अतिशय दुर्गम व पहाडी वनांच्या प्रदेशात ते राहतात. म्हणून त्यांना 'मिडीजन' किंवा 'आदिवासी' असे म्हटले जाते. भारतात आदिवासींच्या जवळपास ४०० व्या ज्ञानेन त्यांची जमीन शासनाच्या ताब्यात गेली. एक प्रकारे शासकाने आदिवासींने कवचकडून काढून घेतले त्यांच्या आजूबाजूला खोडाफार पसरलेला आहेच त्याचीच पूजा ते मनोभावे करतात आणि म्हणूनच निरगणत विवाहाड प्रेम करणाऱ्या आदिवासींमध्ये 'वर्णभेद' मूळीच नाही. त्यांची संस्कृती म्हणावी तर तीही राहते संस्कृतीपेक्षा निराळी प्रामाणिकपणा, इमानदार, आहे त्यात समाधान माणणारा, निस्वार्थ गुंती धरणे करणारा, तरी चहाडी व लडाडी न करणाऱ्या आदिम समाजाने आपली संस्कृती अजूनही टिकवून ठेवली आहे.

महाराष्ट्रात अशा या आदिवासींच्या ४५ जमाती आहेत. एकूण लोकसंख्येच्या ५.५ टक्के आदिवासी लोक महाराष्ट्रात राहतात परंतु खेदाची बाब अशी की, यातील बहुतांश जमातींचा अजूनही वाहय जगाशी संपर्क आला नाही त्यामुळेच त्यांच्यात मागासलेपणाचे प्रमाण अधिक दिसते. आणि ज्या जमातींचा काही जीवनाशी खोडाफार संबंध आला, त्या जमातीने राहती भाषा व संस्कृतीचे अनुकरण केले. याचा परिणाम त्यांच्या मूळ बोली व संस्कृतीवर आला त्यामुळेच अलीकडच्या काळात 'गोंड किंवा कोरक' हिंदी मिश्रित भाषा बोलताना दिसू लागले.

आदिवासींचे मूळ-इमेन, निधी, चालीरिता, भाचार-विचार, ज्ञान, वादय, सरीत, गीत, बेशुद्धा बोलीभाषा आदिमभूत त्यांच्या संस्कृतीचा प्रत्यय येतो असा हा समाज या देशाच्या वेगवेगळ्या विभागात व गटत विभागला गेला तरी पण त्या प्रत्येक समाजगटाची भाषा एकसमान नाही, तर त्या प्रत्येकाच्या बोली वेगवेगळ्या आहेत. "सातपुड्यातील भिल्ल, कोरक, सह्याद्रीतील वारली, कातकरी आणि गोंडवनातील गोंड, गोंडिया, कोलाम, इत्यादी-इत्यादी ह्या जमातींना स्वतःच्या प्राचीन व समृद्ध भाषा आहेत त्या भाषांचे स्वरूप आहे, भरपूर अर्थवाही शब्द आहेत, बोलण्याच्या वेगवेगळ्या लकाची व तत्ता आणि तर्कात महत्त्वाचे म्हणजे ह्या भाषांमध्ये विपुल पारंपरिक लोकसाहित्यही आहे" हा कशीतच बघावे ताने 'कोरक बोली - वर्णनात्मक आणि समाजभाषा वैज्ञानिक अभ्यास' असा प्रोफेस डी संशोधनासाठी विषय निवडून त्यावर बोलींच्या अगाने विस्तृत असे संशोधन केले आहे.

आदिवासींच्या सर्वच भाषांना लिपी नाही, असे आजपर्यंत बोलले जात होते परंतु 'गोंड' यांच्या भाषेवर लिपी आहे, असे म्हणनाऱ्यांमध्ये गोंडी भाषा व साहित्याचे पुरस्कारने श्वकटेश आराम, आदिवासी

साहित्यिक मोतीराम कंगाली, कवी भुजंग मेडम, के.वा. मरमकोळे, गोंडी चळवळीचे स्व. कार्यकर्ते मनोरामजी कुमरे, मंडपूरकर गोंड राजपरिवाराचे बराज श्रीमंत गजे यादवशाहा महाराज, मोहन भाकर, गोंडराजे बरुल वृळंदशाहा आदिसारख्या साहित्यिक, विचारवंत व सामाजिक कार्यकर्त्यांनी गोंडी लिपीचा शोध घेतल्या भाऊराव मराणे यांनी 'बळा गोंडी शिकूया' या शीर्षकाचे खोटेखानी पुस्तक काढून गोंडी लिपीचा परिचय करून दिला.

गोंडी भाषेतील काही शब्द व वाक्ये आणि त्यांचा मराठीत अर्थ :-

गोंडी	मराठी
तेरेंदुका	पाचे पकडण्यासाठी वापरण्यात जाऊ
तक्का	गोंडी बहीण
मुन्चाल	सायरे (पत्नीचे तडील)
अरील	स्त्रीचे दुधयुक्त स्नान
फोरेकाल	जानातील मळ
गोंडी	मराठी
नावा फोरील राजेश मठा	माझे नाव राजेश आहे
नावा सारी-कूसरी तोरलीन	मी भाकर-तरण खाव्हे
नावा आन्वावा फोरील नागुवाई मठा	माझ्या आईचे नाव नागुवाई आहे
लिद नावा रेखाळ आद	ही माझी बहीण आहे
वेर नावोन तपूर आदूर	हा माझा भाऊ आहे

अरील शब्द व वाक्यांवरून आपणाने 'गोंडी लिपी' व भाषेचे वेगळेपण घटकून लक्षात येते. "आज गोंड लोक बोलतात ती गोंडी भाषा म्हणजे द्रविडी भाषा होय." गोंडी ही द्रविडी भाषासकुळातील भाषा असल्याचे साबळून सिद्ध होते. दऱ्याखोऱ्या आणि कडेकपारीत राहणाऱ्या गोंड जमातीने मात्र अजूनही आपल्या भाषेला जिवापाड जपले आहे. "गोंडी भाषा व साहित्याचे पुरस्कर्ते व्यक्तीश आश्रम हयांनी 'गोंडी ही फेवळ भाषा नव्हे तर गोंडवन राज्याची राज्यभाषा आणि ऋग्वेदकाळापूर्वी राष्ट्रभाषा असून तिला लिपी होती." आदिवासी साहित्यिक भुजंग मेडम यांचा 'आदिवासी कविता' हा काव्यसंग्रह, विठ्ठलराव कानाक यांचे 'जय वृळहाळपेन' हे नाटक व उपाकिरण आश्रम यांचा 'मोदुयारीन' हा कवितासंग्रह अशी काही गोंडी भाषेतील साहित्य निर्मिती होय.

'कोरकु' ही एक आदिवासीमधील अतिशय माधुर्य जमात. मेळभाट परिसरातील पनदट जंगलात त्यांचे वास्तव्य अधिक आहे. आर्यपूर्व काळखंडापासून 'कोरकु' या आदिम जमातीचा वावर भारताने असल्या दिसतो. कोरकु जमातीच्या बोलतात आज लिपी नसली, तरी त्यांची बोलणे मात्र अतिशय प्राचीन मानली जाते. 'मेळभाट व सातपुड्याच्या पर्वतीय प्रदेशात राहणारे कोरकु आपल्या बोलीचे अनेक विरोध अजूनही जपून

हजारो वर्षांपासून बोलीचे जतन करणाऱ्या कोरकुच्या बोलीभाषेत अलीकडे हिंदी, मराठी व इंग्रजी प्रवेश केव्हाचे निदर्शनास येत आहे, ते असे -

मराठी - कोरकु	हिंदी - कोरकु	इंग्रजी - कोरकु
रूप - रुपो	कागज - कागजो	कड - कटो
अमावस्या - अमासुदिन	दोस्त - दोमो	टाईम - टेम
बाबूक - बाबूकको	कर्ज - करजो	मलास - मिलासो
डाम - डामा	सदक - सडको	स्कूल - इस्कूल

या स्वरूपाचे असख्य शब्द आज कोरकु बोलीने स्वीकारले आहेत. बोलीवर प्रभाव आणिते होणं साहजिकही आहे. "सातपुडा पर्वतात राहणाऱ्या कोरकुना मराठी भाषक इतरांही मराठीपेक्षा हिंदीचे प्राबल्य असल्याने कोरकुच्या बोलीत व मौखिक साहित्यात हिंदी भाषेचा प्रभाव स्पष्ट दिसतो."

कोरकु बोलीतील काही वाक्यप्रचार व म्हणी आणि त्यांचा मराठीतील अर्थ पुढीलप्रमाणे -

कोरकु (वाक्यप्रचार)	मराठी
आसरा जिव् -	आश्रय देणे
आस्टे मेरान् सा -	मायेने जवळ घेणे
अगरुकेनेज -	विनती करणे
कुरुमुसु मान्डि -	कुजबुज करणे

म्हणी	मराठी
कोरकु	
परसोणेन् अफईका पाला -	पळसाला पाने तीनच
विमनि इटान् अन्दरा -	दिव्याखाली अधार
सिटा चूड कोचगाका कोचा -	कुत्र्याची शेपटी ताकडी ती वाकडीच
सोवका सुपरि डोवा -	दुरून डोंगर साजरे

या स्वरूपाच्या काही वाक्यप्रचार व म्हणी कोरकुच्या लोकजीवनात प्रचलित असल्याच्या दिसतात. वाक्ये त्यांच्या बोलीचे वेगळेपण आपल्या प्रत्ययास येते.

विदर्भ आणि मराठवाडा या दोन विभागात वास्तव्याला असलेली 'आध' ही एक आदिवासी जमात आहे. ही जमात मुख्यत्वे डोंगराळ प्रदेश व कडेकपारीत राहताना दिसते. 'आध' जमात ही सातवाहनकालीन जमात असल्याचे 'आध' जमातीचा प्राचीन वारिषिक व राजकीय इतिहास' या ग्रंथात तुल्यरिते यांनी स्पष्टरिते केले आहे. "आध जमातीचा राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, अनुवांशिक इतिहास हा वेदपूर्वकालीन आहे." यावरून आध जमात ही प्राचीन जमात असल्याचे जावणते. आध समाजाची संस्कृती हिंदू संस्कृतीतून

२. गोकुळदास भेडाम 'आदिवासी सिंधुसंस्कृतीचे चारसदर व त्यांचा भ्रम' मुंबई प्रकाशन, पुणे-२५४
३. डॉ विनायक तुमराम 'आदिवासी साहित्य स्वरूप आणि समीक्षा' पृ.२२
४. डॉ काशीनाथ बच्छटे 'कोरकू बोली' देवयानी प्रकाशन, मुंबई-पृ.१०
५. तंत्र, पृ. २१२
६. तंत्र, पृ. २१६
७. तंत्र, पृ. २५९
८. श्री तुल भिसे 'आंध्र जमातीचा प्राचीन वाशिक व राजकीय इतिहास' निर्मल प्रकाशन, नांदेड-१२६
९. तंत्र, पृ. १२६
१०. डॉ विद्या व्यवहारे 'लोकसाहित्य लोकसंस्कृती' प्रतिमा प्रकाशन, पुणे-पृ.२०७
११. डॉ गोविंद गारे 'पैनगंगा नदीच्या खोऱ्यातील आंध्र आदिवासी' त्रीविद्या प्रकाशन पुणे- पृ.२५
१२. प्रा.माधव सरकुडे 'आदिवासी अस्मितेचा शोध' देवयानी प्रकाशन, वसंतमाळ पृ.५२
१३. डॉ. विनायक तुमराम 'आदिवासी साहित्य स्वरूप आणि समीक्षा' पृ. २८
१४. डॉ.इशवती कर्वे 'मराठी लोकांची संस्कृती' देशमुख आणि कंपनी, पुणे-पृ.१०५
१५. डॉ विनायक तुमराम 'आदिवासी साहित्य स्वरूप आणि समीक्षा' पृ. ३१
१६. डॉ भाऊ मांडवकर 'आदिवासी आदिजन' सेवा प्रकाशन, अमरावती - पृ. ४५
१७. डॉ वैजनाथ अनमूलबाड 'आदिवासी समाज संस्कृती आणि साहित्य' इराप प्रकाशन, नांदेड- पृ. ५

सुधीभूषण, भद्रदत्तवाचं व ही ज्युने आदिवादीदेशील कोलामी भाषणीक अनेक शब्द सोदून काडले आसात. ही सुधीभूषण यणटी यांनी कोलामी भाषेचे व्याकरण इंग्रजीत लिहिले. तर डॉ. यमज्यु ज्युने कोलामी भाषेचा एक प्रबंध लिखाईला. जेव्हाच साबत हो तो, आपेकी एकही लिखाईकाने कोलामी भाषेत गीते असायनाची साहित्य दिली नाही. परंतु डॉ. राजू माडवकर यांनी याच कोलामीत गीत नाहीत, असा जे समज होता तो पूर्णपणे खोडून काडला. आणि कोलामी भाषेत गीते आहेत हे दाखवण्याचा उमेदवार आणाले.

कोलामी भाषेतील एका गीताचे कडवे पुढीलप्रकारचे आहे

गुडुने लोवण ल्यामी गेदुदीने
 गुडुने लोवण ल्यामी गेदुदीने
 ए देवा लाल्य / गुडुने लोवण ल्यामी गेदुदीने ।।
 भोवाकुने गुडु गितादे
 भोवाकुने गुडु गितादे
 ए देवा लाल्य / भोवाकुने गुडु गितादे।।^{११}

कोलामी या आदिम जमागीत जशी 'कोलामी' भाषेत स्वतंत्र गीते आहेत, तशीच काही तसे 'यणटी-कोलामी' तशी दिवून येतात.

तसे पाहिले तर, आपल्या देशात संस्कृत भाषा बोळणाऱ्यांची संख्या किती? आणि आदिवासी भाषा बोळणाऱ्यांची संख्या किती? याच मोलमाप केले, तर 'संस्कृत' पेक्षा आदिवासी भाषा बोळणाऱ्यांची संख्या कितीही पटीने अधिक आहे. असं असमान या देशात संस्कृत च्या अभ्यासासाठी विद्यापीठांची स्थापना केली जाते आणि आदिवासींच्या विविध बोली जग्याकर सोडल्या जाऊन आदिवासी भाषांना कुठे आहं विद्यापीठ? कुठेच नाही. एकीकडे आदिवासी संशोधक पौढतिहाकिन सांगत आहेत, की 'भारतातील २२० च्या व आदिवासी भाषा बघत जेव्हा त्या मार्गावर आहेत, ही संकष आदिवासींच्या दुष्टीने फार मोठी होऊयाती पट आहे.

दुसरी बाब अशी की, ज्या भाषांना लिपी नाही, त्या भाषा संक्षम नाहीत, असा एक समज किण आदिवासींमध्ये रुढ आहे. परंतु ते भुकीये आहे. "इंग्रजी नावाची जी भाषा आहे तिच्या अजूनही स्वतःची लिपी नाही. इंग्रजी भाषा आजही तेवम लिपी वापते. इंग्रजीमध्ये 'रोक्सपिअर, मिल्टन, टी एस इलियाट' जेणे अनेक लेखक झाले, पण त्यांनी स्वतःची लिपी विकसण्याची कार्य केलेले नाही." "म्हणजेच लिपीचा आणि भाषेचा काही संबंध नाही. भाषा ही लिपीवर आधारित नसते आणि असाण्याचा किवा नसण्याचा तिळमात्र संबंध नाही. जोडक्यात आपण बोली किवा मौखिक धरपरावा दुव्यस स्थान देतो, तेच मुळी वृक आहे आणि म्हणूनच आदिवासींच्या आदिवासींच्या कितीही भाषांना उतरली कळू आल्याचे दिसत आहे.

१. डॉ. विनायक तुमराम 'आदिवासी साहित्य स्वरूप आणि समीक्षा' विजय प्रकाशन, नागपूर - पृ. २१

पिन्ने असल्याचे मत अनेक विचारवंत न विद्वानांनी मान्य केले. प्राचीन काळी आंध्रभाषी संस्कृती 'अथर्ववेदी' होती त्याची भाषा, पंचसव, देव-देवता, सणोत्सव, आचार-विचार हे हिंदू धर्मातून सर्वोच्च निघण्टू मीत काळातयाने आंध्र लोक हिंदूच्या संघर्षात आले. 'काळाच्या ओघात आंध्र समाजात, स्वतःच्या बोलण्याचे ओळख गमावलेली आहे. इतर समाजाच्या संघर्षात आल्यानंतर हिंदूच्या त्याची स्वतःची भाषा विकसन पावत व आंध्रप्रदेशामध्ये तेवढी भाषेचा स्वीकार केल्याचे दिसते. शास्त्र अर्थ अस की, महाभारत व आंध्रप्रदेशातील आंध्र समाजाची मूळ भाषा लोप पाडून त्यांनी त्या त्या प्रदेशातील आंध्र भाषेचा स्वीकार केल्याचे दिसते. जसे- महाभारतातील अंधानी मराठीचा, तर आंध्रतील आंध्र समाजात तेवढी भाषेचा 'आंध्र समाजाचे काही लोक आंध्र समाजाच्या आधी भाषेचा वापर करताना आढळतात.' आंध्र समाजाची पूर्वी 'अंधा' नावाची भाषा असावी, असे अनुमान बरील विधानावकन निघते. आदिवासी जमाती ज्या परिस्थित राहता त्या परिस्थितीत अन्य लोकसमुदायाची भाषा त्यांनी स्वीकारलेली आहे. आंध्र ही आदिवासी जमात मराठी भाषा बोलणाऱ्या लोकसमुदायाच्या संघर्षात आल्यामुळे आंध्र आंध्राची बोलीभाषा मराठीच झालेली आहे. आंध्र जमातीच्या मूळ भाषेचा बोध बरील विधानावकन होत नसला, तरी त्याची मूळ भाषा कोणती तर असावी, असे काही आंध्र जमातीचे लोक असज्जे मराठी भाषिक लोकान्या संघर्षात येऊ लागले, तरतुसा त्यांचे आंध्रच्या मूळ भाषेचा विस्तर पडत गेला आणि आज मराठी हीच त्यांची बोलीभाषा झाली.

'स्वतंत्र भाषेचे वैशिष्ट्ये आंध्र जमातीने काळाच्या ओघात गमावलेले आहे. भौतिकशास्त्राच्या लोकजीवनाच्या बोलीभाषाचा वापर ही आता त्यांची मातृभाषी बनली आहे.' ज्या आधी प्राचीन प्रदान्ये आंध्र जमातीचा उत्पत्त्य येतो त्या आधी त्यांचीही स्वतंत्र बोलीभाषा असावी, असा तर्क बरोल दख्खीतून निघू शकतो. 'आंध्र जमातीची 'अंधवन' ही बोलीभाषा आज पूर्णपणे लोप पावलेली आहे. या जमातीने आज काळातील ज्ञानी भाषा अस्वीकारलेली आहे. आंध्रवन भाषेची वाटची, नखरत, पीळ, ताडप, इत्या. ज्ञाना असे काही शब्द आंध्र जमातीच्या बोलण्यात आज- येतात. '२३ आंध्र जमातीची मूळभाषा 'अंधा' होती, की 'अंधवन' होती हे अजून तरी कुणीही स्पष्ट कोलेले नाही. तरी पण आंध्र समाजात आज बोलावी ज्ञानारी ज भाषा आहे, त्या भाषेतील काही शब्द हे मराठीपेक्षा निश्चितच वेगळे आहेत.

जसे की,

अ) आंध्र शब्द	मराठी शब्द
द्रोणा	द्रोण
आवी	नवरा
आती	सामू
काठीक	त्याकडी पगत
सुमाण	मासे पकडण्याचे साहित्य
डंगर	मूळ
निलवा	वेगळा किंवा निराळा